

Andrzej Kotecki

Medale upamiętniające martyrologię Polaków w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej

Niepodległość i Pamięć 22/2 (50), 313-318

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Kotecki

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Medale upamiętniające martyrologię Polaków w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej

Muzeum Niepodległości w Warszawie zostało powołane w celu gromadzenia i przechowywania pamiątek związanych z działalnością patriotyczną Polaków w XIX i XX wieku. Zbiory muzealne, dzięki organizowanym wystawom, służą również popularyzacji historii. Do realizacji tych przedsięwzięć Muzeum wykorzystuje swoje oddziały zlokalizowane w historycznych obiektach związanych ściśle z tematyką tej działalności muzealnej. Jednym z nich jest Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej¹. Stanowi on element założenia kompleksu wojskowego, który został wzniesiony z przeznaczeniem na więzienie dla politycznych przeciwników caratu. Tutaj byli przetrzymywani, tu ich sądzono i stąd wyruszali, w zależności od wyroku, na syberyjską katorgę lub zesłanie.

Część posiadanych zbiorów stanowi kolekcja medali okolicznościowych, wydanych w XIX i XX wieku. Kilka z nich, czy to za pośrednictwem bezpośredniego przekazu graficznego, czy dzięki upamiętnionym wydarzeniom lub osobom, wiąże się z X Pawilonem.

Dwa pierwsze, o których warto wspomnieć, pochodzą z roku 1916. Na kontynencie europejskim od dwóch lat trwały zmagania wojenne. Po obu stronach frontu walczyli Polacy. W tym wielkim starciu mocarstw europejskich widzieli szansę na odzyskanie przez Polskę niepodległości. W tym czasie w różnych środowiskach rodziły się

¹ Drugim oddziałem jest Muzeum Więzienia Pawiak wraz z Mauzoleum Walki i Męczeństwa w Al. Szucha. Główna siedziba Muzeum to Pałac Przebendowskich/Radziwiłłów przy Al. Solidarności 62.

Plakieta *Cieniom Członków Rządu Narodowego w Hołdzie*

też inicjatywy mające na celu podniesienie nastrojów patriotycznych. Jednym ze sposobów było emitowanie żetonów i medali, odznak oraz znaczków okolicznościowych o wymowie patriotycznej.

Jako pierwszą warto tutaj wymienić prostokątną i wykonaną jednostronnie plakieta o wymiarach 22 mm x 37 mm. Hasło przewodnie jednoznacznie określa intencje, jakie przyświecały jej powstaniu: CIENIOM CZŁONKÓW/ RZĄDU/ NARODOWEGO/ W HOŁDZIE. Zapis ten został uzupełniony alegoryczną kompozycją graficzną. Na tle charakterystycznych budowli Warszawy – kolumny Zygmunta, wieży zegarowej Zamku Królewskiego i wieży katedry – znajduje się symboliczna mogiła. Na jej ścianie czołowej widnieje orzeł, a po lewej stronie znajduje się oparta o bok korona cierniowa. Nad mogiłą zawisła gałązka oliwna. U wezglowia znajduje się krzyż, na którego pionowym ramieniu umieszczono datę dzienną stracenia członków Rządu Narodowego na stokach Cytadeli – 5/8 (piąty sierpnia). Ramię poziome stanowią daty roczne 1864 po lewej i 1916 po prawej. W dolnym lewym narożniku znajduje się sygnatura złożona z liter „WW”, a na odwrocie plakiety widnieje nazwisko WIŚNIEWSKI. Jest to sygnatura producenta, a zarazem niewątpliwie pomysłodawcy i projektanta tej pamiątki, Wincentego Stefana Wiśniewskiego².

² Wincenty Stefan Wiśniewski (1883–1945) był uzdolnionym plastycznie grawerem. Swoje uzdolnienia plastyczne pogłębił w Klasie Rysunkowej Gersona. W latach 1910–1939 w Warszawie przy ul. Trębackiej 7 prowadził wytwórnię grawerską. Szczególną aktywność przejawiał w latach I. wojny światowej. Wówczas to

Medal *Rządowi Narodowemu Straconemu przez Moskali*

Drugi obiekt pochodzący z tego samego roku – medal – to inicjatywa, która zrodziła się wśród członkiń organizacji Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego³. Wybity dwustronny medal uświetniał dwie rocznice. Na awersie nawiązywał, podobnie jak poprzednia plakietka, do daty stracenia członków Rządu Narodowego z Romualdem Trauguttem na czele. Znajduje się tutaj krzyż, na którego przecięciu ramion widnieje serce obwiedzione koroną cierniową. Pod krzyżem widnieje data 5 VIII 1864, a poniżej napis WARSZAWA. Wokół został umieszczony napis RZĄDOWI NARODOWEMU STRACONEMU PRZEZ MOSKALI. Rewers został poświęcony upamiętnieniu innej rocznicy przypadającej w tym roku, chodziło o drugą rocznicę wymarszu I Kadrowej. Została tutaj wykonana alegoryczna kompozycja. Na tle skrzyżowanej szabli i lancy ułańskiej został umieszczony Orzeł Legionowy. Po jego bokach znajduje się data 1914–1916, a u dołu 6 VIII. Całość

zaprojektował i wyprodukował wiele medali, plaket, żetonów, medalików o wymowie patriotycznej, cieszących się ogromnym powodzeniem. Por. Dubrowska Małgorzata: *Pamiętki I wojny światowej w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy. Zbiór Krzysztofa Klingera*; Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa 1994 s. 83 poz. 177; (mk): *Muzeum w Gazecie* na www.muzeum.olsztyn.pl.

³ Liga Kobiet Polskich została założona w 1913 r. z inicjatywy Izabeli Moszczeńskiej-Rzepeckiej. W Królestwie Polskim działała właśnie jako Liga Kobiet Polskich Pogotowia Wojennego. W Galicji z kolei jako LKP Naczelnego Komitetu Narodowego. Organizacja miała orientację socjalistyczną i została pomyślana m. in. jako zaplecze dla wojska – Legionów. Prowadziła również działalność na rzecz równouprawnienia kobiet.

Cytadela Brama Straceń – Okręg Warszawski PZF

została obwiedziona napisem LIGA KOBIEC PW CZEŚĆ LEGIONOM. Medal o średnicy 28 mm został wybity w firmie J. Knedlera w Warszawie.⁴

Kolejne trzy prace pochodzą z lat 80. XX wieku. Wcześniej oczywiście były wydawane medale mające na celu upamiętnienie np. kolejnych rocznic Powstania Styczniowego czy też osób związanych z X Pawilonem (Traugutt – jako np. patron jednej z Dywizji WP, Piłsudski czy Dzierżyński). Niemniej jednak tylko poniżej zaprezentowane w sposób bardziej bezpośredni odnoszą się do tego miejsca.

Pierwszy z tych medali został wybity przez Mennicę Państwową w Warszawie w 1982 roku. Jego emitentem był Okręg Warszawski Polskiego Związku Filatelistów. Na awersie znajduje się rysunek i odnoszące się do niego napisy rozmieszczone kółkiem przy krawędzi – BRAMA STRACIEŃ u dołu, a u góry – CYTADELA. Na rewersie znajduje się kilkuwierszowy napis 100-LECIE/POLSKIEGO/RUCHU/ROBOTNICZEGO. Pod nim, przy krawędzi został umieszczony napis OKRĘG WARSZAWSKI PZF 1982.⁵

⁴ Jan Knedler (1867–1926) – artysta grawer, przemysłowiec, założyciel fabryki medalierskiej i zakładu artystyczno-grawerskiego przy ul. Nowy Świat 45.

⁵ W przypadku tego medalu historia jest o tyle ciekawa, że na jego rewersie widnieje zarówno sygnatura mennicy – monogram MW, jak i autorska SZ. Niestety,

Maria Bohuszewiczówna – Więziona w X Pawilonie

W następnym, 1983 roku ukazał się kolejny medal związany z interesującym nas tematem. Okazją była 120. rocznica wybuchu Powstania Styczniowego. Tym razem emitentem jest Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, a wykonawcą Mennica Państwowa. W tym przypadku znamy również jego autorkę. Jest nią Stanisława Wątróbska. Medal na awersie przedstawia popiersie mężczyzny zwrócone $\frac{3}{4}$ w prawo. Po prawej stronie znajduje się napis ROMUALD TRAUGUTT, a po lewej daty 1825/1864 wyznaczające cezury jego życia. Na rewersie znajduje się trójpółowa tarcza herbowa pod koroną. W poszczególnych polach widnieje Orzeł Rzeczypospolitej w Koronie, Pogoń litewska i Archanioł Michał – odnoszący się do Ukrainy. Po bokach daty roczne 1863–1983, a dookoła napis PTTK W 120 ROCZNICĘ POWSTANIA STYCZNIOWEGO.

w katalogu Mennicy Państwowej za lata 1979–1983 nie został on odnotowany. Również katalog *Polskich medali filatelistycznych 1899–1984* wydany we Wrocławiu w 1984 r. nie odnotowuje tego medalu.

Trzeci z tej grupy medali, to jednostronna plakieta portretowa autorstwa Piotra Gorola. Na awersie znajduje się popiersie młodej kobiety zwrócone $\frac{3}{4}$ w lewo. Jest to Maria Bohuszewicz (1865–1887), nauczycielka i działaczka I Proletariatu. Za swoją działalność w ruchu robotniczym została uwięziona w X Pawilonie i skazana na syberyjskie zesłanie.

Ta krótka prezentacja stanowi dowód, iż X Pawilon Cytadeli Warszawskiej, nie doczekał się bogatej ikonografii medalierskiej, a przecież z racji funkcji, jaką pełnił, powinien być często wspomniany zarówno w latach trwania II RP – chociażby z uwagi na postać marszałka Piłsudskiego – jak również w czasach PRL-u. Wielu więźniów było przecież związanych z różnymi odłamami ruchu robotniczego. Jednak względy emocjonalne i polityczne nie przeważały na tyle, by stać się inspiracją do ukazywania i upamiętniania X Pawilonu w formie medalierstwa okolicznościowego.

Andrzej Kotecki